

Inleiding

In dit themanummer staat de relatie tussen intelligentie en criminaliteit (en/of antisociaal gedrag) centraal. Intelligentie wordt doorgaans gezien als een beschermende factor tegen een criminele levensloop. Lage intelligentie brengt een aantal risicofactoren met zich mee, zoals gemakkelijke beïnvloedbaarheid, impulsiviteit, onvermogen om behoeftebevrediging uit te stellen en dergelijke. Dit beeld wordt bevestigd door het lage IQ van een aanzienlijk deel van de populatie van penitentiaire inrichtingen. Ook de Top600-criminelen in Amsterdam hebben een beduidend lager IQ dan gemiddeld (zie bijv. Van Grinsven & Verwest 2017).

Toch valt er meer te zeggen over het verband tussen IQ en criminaliteit. Het lijkt verstandig om een onderscheid te maken tussen enerzijds ‘commune criminaliteit’ (diefstal, inbraak, geweld, straatovervalen, kleinschalige drugshandel, verstoring openbare orde) en anderzijds de witteboordencriminaliteit, georganiseerde criminaliteit en bepaalde typen cybercrime. Laatstgenoemde vormen van criminaliteit komen minder snel in het vizier van politie en justitie en worden juist overwegend gepleegd door slimme(re) daders. De oververtegenwoordiging van mensen met een laag IQ in de penitentiaire inrichtingen lijkt dan ook deels te verklaren door de moeilijk te vermijden eenzijdigheid in de opsporing, zoals James Oleson betoogt in zijn bijdrage aan deze aflevering van *Justitiële Verkenningen*.

In dit themanummer gaat de meeste aandacht uit naar de oververtegenwoordiging van licht verstandelijk beperkten (LVB'ers) in de commune criminaliteit en als justitiabelen in de strafrechtketen. Wat moeten we met dit gegeven? Welke conclusies kunnen we hieraan verbinden? En wat valt er te zeggen over de maatschappelijke positie van LVB'ers? Wordt deze niet steeds benarder in een technologisch hoogontwikkelde samenleving?

Daarnaast zijn er aanwijzingen dat LVB'ers, als ze eenmaal in een justitiële setting beland zijn, het moeilijker hebben dan andere gedetineerden of verdachten. In hoeverre zou er meer rekening moeten worden gehouden met hen in bijvoorbeeld verhoorsituaties, gevangenisregimes en programma's voor behandeling en recidivepreventie, en hoe dan?

Een ander onderwerp is de maat die voor intelligentie is ontwikkeld: IQ. Er is veel kritiek op de grote invloed die IQ-tests hebben op de ver-

dere ontwikkeling van bijvoorbeeld schoolcarrières, maar ook op hulpverleningstrajecten waar mensen al dan niet toegang toe hebben. Ook zijn de meningen verdeeld over de vraag of intelligentie vooral afhankelijk is van genetische aanleg of dat ook de omgeving veel invloed heeft op de hoogte van het IQ. In de bijdrage van Platje, Cornet en De Kogel wordt kort ingegaan op de vraag wat we onder IQ en intelligentie moeten verstaan. Voorts is er in dit themanummer in twee bijdragen aandacht voor de betrokkenheid van hoogintelligente personen bij criminaliteit.

In het openingsartikel gaan *Xavier Moonen en Hendrien Kaal* in op de vraag hoe het komt dat wetenschappelijke studies verschillende percentages hanteren als het gaat om prevalentie van LVB-justitiabelen in de strafrechtketen. Verschillende definities en onderzochte doelgroepen liggen hieraan ten grondslag. Dat er sprake is van een oververtegenwoordiging blijkt uit een recent screeningsonderzoek. De auteurs beklemtonen dat niet alle LVB'ers op één hoop geveegd moeten worden. Zij onderscheiden vijf typologieën, die bovendien weer in subcategorieën kunnen worden onderverdeeld. Hoe eerder in de strafrechtketen een (mogelijke) LVB wordt opgemerkt, des te groter zijn de mogelijkheden voor adequate behandeling en passende bejegening. Vervolgens stelt *James Oleson* dat de algemene door criminologen aanvaarde negatieve relatie tussen benedengemiddelde intelligentie en crimineel gedrag deels kan worden verklaard door een zekere eenzijdigheid. Onderzoek naar plegers van commune criminaliteit (vaak in penitentiaire inrichtingen) en onder delinquente jongeren is nu eenmaal gemakkelijker te realiseren dan onderzoek onder begaafde, hoogopgeleide en welvarende volwassenen met macht en privileges. Een verkennend zelfrapportageonderzoek van de auteur onder een groep hoogintelligente personen en een controlegroep met een gemiddelde intelligentie wijst uit dat de respondenten uit de indexgroep beduidend meer crimineel gedrag vertoonden dan die uit de controlegroep. Dat gold vooral (maar niet uitsluitend) voor delicten die onder de noemer witteboordencriminaliteit vallen, zoals belastingfraude, boekhoudfraude, handel met voorkennis, valsemunterij, onderzoeksfraude en computerschendingen. Ofschoon het onderzoek verscheidene beperkingen kent, meent de auteur dat de uitkomsten aanleiding geven om de relatie tussen intelligentie en criminaliteit nader te onderzoeken en daarbij nadrukkelijk ook de hogere echelons

in de samenleving te betrekken en aandacht te schenken aan bedrijfs- en witteboordencriminaliteit.

De figuur van de ‘meesterboef’, het criminele genie, spreekt zeer tot de verbeelding en is een geliefd thema in strips, boeken en films. Maar ook in de ‘echte’ wereld zijn ze te vinden, zoals blijkt uit de bijdrage van *Dina Siegel* over de Russische godfather Semjon Mogilevitsj, die de reputatie heeft de slimste en hoogstopgeleide maffiabaas ter wereld te zijn. Mogilevitsj voltooide zijn studie Economie met goede resultaten, maar dat enkele feit kan moeilijk zijn enorme succes in zowel onder- als bovenwereld verklaren. De gestage expansie van zijn criminele activiteiten vanuit Rusland naar Israël, de Verenigde Staten, Oost-Europa, Italië en Canada wordt geschetst. De auteur bespreekt de mogelijkheid dat de bijzondere sociale en economische omstandigheden in Rusland voor en tijdens de ineenstorting van de Sovjet-Unie Mogilevitsj hebben geholpen om de specifieke sociale intelligentie en vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn om succesvol een internationale criminele organisatie te leiden.

Na deze twee artikelen over hoge intelligentie en criminaliteit wordt de aandacht weer verlegd naar de discussie over de problematiek van LVB'ers in het strafrecht.

Evelien Platje, Liza Cornet en Katy de Kogel bespreken in hun bijdrage het concept ‘executieve functies’ en hoe zich dit verhoudt tot intelligentieniveau. Executieve functies zijn cognitieve vaardigheden die nodig zijn om het eigen gedrag en denken aan te sturen. Voorbeelden daarvan zijn impulsbeheersing, werkgeheugen en planningsvermogen. Met behulp van dit concept kan in onderzoek worden nagegaan wat precies de cognitieve problemen van individuele LVB-justitiabelen zijn. Straffen en behandelingen kunnen dan beter worden afgestemd, maar ook in de bejegening kan hiermee rekening worden gehouden, bijvoorbeeld als blijkt dat iemand over gebrekkige taal- en werkgeheugenvaardigheden beschikt.

De bijdrage van *Hendrien Kaal en Bart de Jong* is gebaseerd op een recent onderzoek in opdracht van het WODC naar registratie van LVB in de systemen van de ketenpartners in het justitiële domein. In hoeverre gebeurt dat en op welke manier? Verbetering van deze registratie zou kunnen leiden tot meer zicht op de prevalentie van LVB onder justitiabelen en wellicht ook tot verbeteringen in bejegening en adequate interventies. De auteurs bespreken de problemen die registratie met zich meebrengt en concluderen dat er bij de organisaties nog weinig

informatie beschikbaar is over de aanwezigheid van LVB of een laag IQ. Los daarvan menen de auteurs dat discussie nodig is over de wenselijkheid van registratie in verband met zaken als privacy en angst voor stigmatisering.

Het artikel van *Robin Kranendonk* schetst een beeld van mogelijke risico's en knelpunten bij het verhoren van LVB-verdachten en -getuigen door de politie. Uit onderzoek blijkt dat een groot deel van de valse bekentenissen wordt afgelegd door verdachten met een LVB. Onder de druk van de verhoorsituatie kunnen LVB'ers onjuiste uitspraken doen. Ook wordt de LVB bij verdachten en getuigen niet altijd opgemerkt. Zo kan probleemgedrag dat zich uit in (non-)verbale communicatie leiden tot een verkeerd beeld over de schuld van de verdachte. De auteur bespreekt de verschillende verhoormethoden en -technieken en laat zien dat bepaalde verhoormethoden en -technieken effecten van suggestie, compliance en *acquiescence* stimuleren, zonder dat de verhoorders zich daarvan bewust zijn.

Marigo Teeuwen ten slotte onderzocht in hoeverre professionals in de strafrechtprocedure LVB bij justitiabelen herkennen. Een leidende vraag hierbij was wat de gevolgen zijn van het niet herkennen van LVB voor het verloop van de procedure en voor recidive. In dit artikel focust de auteur op de zogeheten ZSM-methode, waarmee wordt beoogd (lichte) criminele feiten zo snel mogelijk en zonder tussenkomst van de rechter af te handelen. De auteur concludeert dat deze procedure nadelig werkt voor kwetsbare verdachten zoals LVB'ers, temeer daar de meeste betrokken professionals zich weinig bewust zijn van het probleem.

Marit Scheepmaker

Literatuur

Van Grinsven & Verwest 2017

S. van Grinsven & A. Verwest, 'Vijf jaar Aanpak Top600: waar staan we nu?', *Justitiële verkenningen* (43) 2017, afl. 1, p. 127-142.